

Алтын Орда мемлекеті жойылып оның орнына пайда болған Қазан мен Астрахань хандықтарын Ресей патшалығы XVI ғасырда жаулап алып, 1580 жылы казактар Сарайшықты тонап, қиратып тастаған. Казактардың тонаушылық әрекеттері өте қатты шектен шыққандығы соншалықты олар өлген адамдар қабірлерін ашып, олардың өзімен бірге көмілген жәдігерлеріне дейін тонап кеткен. Осылайша Сарайшық қала ретінде өмір сүруін тоқтатып, қирандыға айналады және тарих сахынасында қазіргі таңда ортағасырлық қала ескерткіші ретінде танымал.

Сарайшықтың алғашқы кірпіші қаланған сәтінен бастап Жошы ұрпақтарының арасындағы таққа талас, әскери көтерілістер мен саяси интригалар және сауда-мәдени байланыстардың қарқынды өсуі, империя құлауы, жаңа этностар қалыптасып отырған халықаралық оқиғалардың эпицентрі болды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Ибрагимов Н. Ибн Баттута и его путешествие по Средней Азии. - М.: Наука, 1988. 131 с.
2. Толстов С.П. Хорезмская археолого-этнографическая экспедиция Академии наук 1950 г.//Советская археология. - М., 1953.Т.18,С.304
3. Григорьев В.В. О путешествии Гарбера в Хиву в 1732 г.//Известия Императорского Русского Географического общества. 1870. - Т.6. - С.47.
4. Становление и расцвет Золотой Орды. Источники по истории Улуса Джучи (1266-1359 гг.) – Казань, 2011. - С.186
5. Абулгачи- Баядур-Хан Родословная история о татарах.
6. Сафаргалиев М.Г. Распад Золотой Орды и ее падение//На стыке континентов и цивилизаций... - М.,1996.
7. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и ее падение. - М. – Л, 1950.
8. Тоқтабаев А. Сарайшықтың аққу көлі//Егемен Қазақстан. 21.03.1998.

ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ТУРАЛЫ БАУЫРЖАН МОМЫШҰЛЫНЫҢ ЕСТЕЛІКТЕРІ

Көптілеу Н., Кәрімхан А.

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к, қауымдастырылған профессор Ж.А. Карсыбаева

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

arunakarimkhan@mail.ru

Қарағанды қ.

Бауыржан Момышұлы-аты аңызға айналған, белгілі жазушы, Ұлы Отан соғысының даңқты жауынгері, нағыз халық батыры.

Бауыржан Момышұлы 1910 жылы 24 желтоқсанда Жамбыл облысы Жуалы ауданы Көлбастау ауылында малшының отбасында дүниеге келген.

Жазушы өзінің кішкентай Отаны, туыстары, өмірі туралы кітаптарында айтады. Бауыржанның «Наша семья» повесі Кеңес өкіметінің орнауының алғашқы жылдарын қамтиды. Халық өміріндегі көптеген әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер әлі күнге дейін өзгеріссіз қалды.

Бауыржан Момышұлының туған жері, болашақ қаһарманның өсіп, қалыптасқан жері туралы кітабынан үзінділер. Оның казак жері – кіші Отаны туралы естеліктері поэзиямен ерекшеленеді.

Даңқты Панфилов дивизиясының офицері Бауыржан Момышұлының ерліктері туралы көп жазылды. Ұлы Отан соғысына қатысушылардың ерлігіне арналған жарқын естелік – көркем туындылардың авторы ретіндегі жазушының азаматтық ерлігіне аз көңіл бөлінеді.

Бауыржан Момышұлы республика жұртшылығына аты аңызға айналған Панфилов дивизиясының атақты офицері ретінде танымал. Оның есімі біздің елде ғана емес, сонымен қатар оның шекарасынан тыс жерлерде де танымал болды, Александр Бектің талантты романы «Волоколамское шоссе», ол жазушының қарамағына оның жұмысының басты кейіпкері ұсынған нақты материалға негізделген.

Соғыс кезінде және соғыстан кейінгі алғашқы жылдары полковник Момышұлының майдан дәптерінен жеке хат-хабарлар мен үзінділер басылып шықты.

Соңғы жылдары Момышұлының жазушылық дарыны айқынырақ бола бастады. Рас, Бауыржан мемуарлық әдебиетті (орыс және казак тілдерінде) жазған, бірақ бұл оқиғалардың құрғақ баяндалуы емес, өмір фактілерінен алынған өрескел материал емес, тарихи құндылыққа үміткер көркем психологиялық шығарма.

Бауыржан Момышұлы орыс тілін сауатты баяндау үшін ғана емес, өз шығармаларын орыс көркем сөзінің бейнесімен қанықтыру үшін де еркін меңгерген және негізінен соғыс тақырыптарына жазады.

«Сол күндер қатал болды, сол күндердің жауынгерлері есімде», - деп жазады Бауыржан Мәскеудің тарихи қорғанысы туралы. - Өмір үшін емес, Қазан төңкерісінің жеңісі мен құрметіне өлім үшін күрес болды. Біз өз еңбегімізбен жылдар бойы жасаған нәрсені сақтаймыз ба? [1;121].

Күнделік, мәні бойынша, жазуды әдетке айналдырған адамның жанының айнасы бар. Себебі адам осылай ұйымдастырылуы, бұл алдында ашады, жан туралы баяндайды бәрінің ауызынан түспейтін сұраққа өтсек, туралы күмәнданған емес, әрбір қуанышымен бөліседі. Себебі ол көзге емес, өзі үшін жазады. Откровенность - міне, басты ерекшелігі күнделіктері. Бірақ аты аңызға айналған Бауыржан Момышұлының мұрағат материалдарымен жұмыс жасау барысында қалың бұқараға оның өз уақытына, өзі бірге тұрып, жұмыс істеген адамдарға деген қарым-қатынасын, оның куәгер және тікелей қатысушысы болған біздің еліміздің тарихындағы сол қайғылы оқиғаларға бағасын жеткізу қажеттігі туралы ой келді. Жақсы әдеттің арқасында - күнделік жүргізу - оның аяндары бізге өзінің алғашқы түрінде келді.

Бауыржан Момышұлының Ең үлкен өмірлік қажеттілігі жазу болатын. Жазу әр қадамда, окоптағы жазу, блиндажда, жатып аурухана төсегінде отырып, түскі үстел ... жазу сынықтарына қағаздар, бос папиростық қаптамаларда, жазу дәптерлерде. Қандай да бір ой туды-ол оны бірден жазады. Ол қалай болғанын, толқынның қалай ұшқанын жазады. Бұл жазбалардың көпшілігі кейінгі әдеби шығармаларда қолданылған. Атап айтқанда, Бауыржан Момышұлының әскери күнделіктері «Волоколамское шоссе», «За нами – Москва», «История одной ночи» кітаптарының негізіне алынды.

Момышұлының каллиграфиялық жазуымен жазылған сөздерді оқи отырып, оның өмірбаянының кезеңдерін ғана емес, ел тарихын да біліп, кеңес халқы өмірінің сол күрделі кезеңінің көптеген белгісіз детальдарын да білесің. Мысалы, қызығушылық танытқан оқырман Б.Момышұлының шығармашылық жұмыстармен ерте және белсенді айналыса бастағандығы туралы күнделіктерден айғақ таба алады. Атап айтқанда, 1937 жылы «Социалистік Қазақстан» газетінде оның Моңғол Халық Республикасы туралы мақаласы жарияланды. Бірақ полковник: «қандай да бір Жүсіпбеков Сүлеймен тең автор ретінде менің мақалама жабысып қалды», - деп ашуланады. Немесе сол 1937 жылы ол командирлер мен сарбаздардың қарым-қатынасы туралы да жазады. Бірақ ел тарихының парағы: «бас штабтағы штабтардың сауатсыздығына байланысты жеке құрамның есебі 10-15 мыңға шатастырылды, бұл халық комиссарының адамдарды жаппай қайта есептеу туралы бұйрығына байланысты болды». 1938 жылы осындай ерекше бұйрық болды, оның арқасында «арқасында» сарбаздар күні бойы сапқа тұрды, сондықтан оларды бастарына санау керек.

Бірақ Б. Момышұлы оқиғаларды тіркесе ғана, өзі болмас еді. Мысалы, ол соғыстың басталуы мүмкін деп алаңдайды және егер нақты соғыс басталса, біздің басты бақытсыздығымыз-адамдар тамақтануы керек артериялар, қару-жарақ болуы керек. Содан кейін ол үйлердің орнына жолдар салып, жаяу әскерді көлікке отырғызған дұрыс деп санайды. Өйткені, ұзақ өткелдер мен шерулерден шаршаған жаяу әскер - жаман жауынгер. Бауыржан Момышұлының 1938 жылғы ойлары көп кешікпей ақиқатқа айналды: жаяу әскердің жауынгерлік машиналары пайда болды, классикалық мағынада жаяу әскер жоқ.

Жазушы өз шығармаларымен соғыс майданында бірге соғысқан қару-жарақ жолдастарына ескерткіш орнатқысы келеді. Оның жұмысында екі ерекшелік бар: ол шынымен оның көз алдында болған оқиғалар туралы және қатты білетін нәрселер туралы жазады. Біздің алдымызда офицердің «Бір түннің тарихы», «Біздің артымызда Мәскеу», «Жауынгердің келбеті» және т.б. жазбалары бар.

Бұл соғыс кезеңі туралы Момышұлы жазады: «Ұрыста уақыт байқалмай өтеді деп жиі айтылады. Мен бұған келіспеймін. Адамның шиеленісі мен шыдамсыздығының шегі шайқаста көрінеді. Қорғаныс шайқастарындағы нервтер әсіресе қарсыластың қолында болған кезде, сіз қашан күтесіз және ол сізді қашан және қалай ұратынын білмейсіз»[2; 24].

1941 ж. шегіну, қорғаныс-бұл ел үшін, армия үшін қиын кезең, ал шығармалардың беттерінен ол сенімділік пен оптимизмге толы. Жауынгерлік жұмыс күндері қиын, қиын болса да, олар Жеңістің жаршысы. Жауынгерлік шпик, шынтақ сезімі, жауынгерлердің тұрақты рухы, ел үшін үлкен жауапкершілік жауды жіберіп алмауға, оны тоқтатуға, содан кейін қуып шығаруға бел байлады. Бұл ойлар генерал Панфиловтың басқаруындағы құрамалармен байланысты болды.

Панфиловшылар батальон капитаны Лысенко мен рота лейтенанты Гариповтың жаудың жоғары күштерінің шабуылына тойтарыс берген батырлық ұрыстарда қаза болуына байланысты Бауыржанмен өз қайғыларымен бөліседі. Генерал олардың жауынгерлік ерліктерін жоғары бағалайды.

Панфилов Бауыржанды лейтенант Брудныйдан қуып шығып, қатыгездік танытқаны үшін де сөгеді. "Талап деген ұғым бар... Қатыгездік деген ұғым бар... Талап-заң. Ал қатыгездік-заңсыздық», - дейді Панфилов. Ол талап етілетін сапа -табандылық - талап пен қатыгездік арасындағы сызықты жоймайтынын ескертеді. Соғысқа өз бөлігін тастап кетуден қиын ештеңе жоқ. «Дегенмен, жауынгер командиріне, жолдастарына, полкіне үйреніп, соғыста осының бәрін туған отбасы ретінде бағалайды»[3; 85].

Панфилов өз дивизиясы құрамаларының алдына нақты, айқын міндеттер қояды. Ол әр офицердің санасына жағдайдың қиындығын және Мәскеуді қорғауға жоғары жауапкершілікті, қорғалатын аймақтың ерекше стратегиялық маңыздылығын жеткізеді. Ол күштердің тең емес екенін жақсы біледі және жауынгерлер мен офицерлердің ерлігі мен жоғары санасына сүйенеді.

Панфилов командирлерді жағдайды ескере отырып, мәселелерді өз бетінше шешуге үйретеді, олардың рөлін жоғары бағалайды. «Командир, - дейді ол, - оған сеніп тапсырылған армия үшін жеке жауап береді, сондықтан оған «полк» - «мен» орнына сөйлеу құқығы берілген. Командирлік «Мен» деп біз оның басшылығымен бөлімшені, бөлімді, қосылысты айтамыз. Қашан әскер сәттілікпен шайқаста ерлікпен айқасады, ондайда командирлері мұның бәрін өз атымен байланыстырады. «Мен, мұны жасадым». Ал сәтсіздікке

ұшыраған кезде олар ақтала бастайды, өз адамдары, көршілес құрамалар кінәлі болады. Жоқ, батылдық пен сәтсіздікке жол беріңіз «полк қалдырмады», бірақ «мен қалдырдым»[1; 134].

Генерал жайбарақат, бөліктерге тапсырма бергенде, ол бәрін өлшейді, қарсыластың қандай маневр жасайтыны және оған қарсы не болатыны туралы ұзақ ойланады.

Генерал Панфиловтың бейнесінде оны басқаратын дивизия өкілдерінен тұратын әртүрлі ұлттардың өмірі мен әдет-ғұрыптарын терең білу пара береді. Панфилов кең табиғаттың қолбасшысы болды. Тіпті жауға деген жеккөрушілік оның адамгершілігіне көлеңке түсірмеді. Бауыржан оған жауынгерлердің жараланған неміс солдаттарына деген адами қарым-қатынасы туралы айтқан кезде, ол: «ұрыс даласындағы басқа мәселе. Онда өз заңы бар. Өлтіру, тұтқындау... Бірақ жау тұтқынға түсіп, одан да көп жарақат алған кезде, оған адамгершілікпен қарау керек. Мұны әскери этика талап етеді».

Қараша 1941 ел үшін ең қиын кезең. Немістердің Мәскеуге серпіліс қаупі төнді. Волоколамск жауға тапсырылды. Туған жердің әр сағаты мен әр метрі есептеледі. Бірақ Генерал Панфилов Мәскеудің берілмейтініне сенімді. «Біз алдағы уақытта да жауға ұзаққа созылған шайқастарды бастауымыз керек... біздің командамыз үшін, резервтерді тарту және шоғырландыру үшін уақытты ұтып алыңыз». «...Дегенмен, біз қиын - уақыт, уақытты жеңу керек, ал Мәскеу берілмейді!». Міне, батыр Панфиловтың, қолбасшы Панфиловтың, азамат Панфиловтың соңғы нұсқаулары.

Момышұлының шығармаларындағы батырлықтың мысалдары көп. Олар сенімді, куәгердің тілімен шығарылады. Батырлық тек күймаларда ғана емес, шашырандыларда да беріледі. Бұл Панфилов дивизиясының туын даңққа бөлеген жаппай ерлік. Міне, лейтенант Лысенконың батальоны, батырлықпен шайқастарда толығымен қайтыс болды. Неміс офицерінің тұтқынға түсу туралы ұсынысына ол мақтанышпен жауап берді, ол соңына дейін күреседі. Соғыс, жауынгерлердің өмірі үшін жауапкершілік бұрынғы мұғалім Гариловты керемет командир етті. Міне, көпірді жарып, жаудың көптеген техникасын жойған сапер Березин. Міне, орыс Батыры Петр Угрюмов, жау танктерімен жекпе-жекке шықты, немесе Павлодардан келген қарапайым жігіт-өмірдің бағасы жаудың танктерін жіберіп алмаған Петр Алешин. Панфиловшылардың ерлігі Дубосеково ауылының маңында шарықтау шегіне жетті. 28 жауынгер жаудың 50 танкісімен бұрын-соңды болмаған ұрыс жүргізді. Саяси нұсқаушы Клочков жау танктерін жауынгерлерінің арасына таратады: «әрқайсысына екі танк», - дейді ол. Бұл табиғаттан тыс есептеуде қанша батылдық пен батылдық бар! Бұл осындай шегініссіз батылдық? Клочковтың тарихи сөздері бұл сұраққа жауап береді: «Ресей кең байтақ, бірақ шегінерге жер жоқ, артымызда Москва!»[1; 236].

Ұлттық құрамы бойынша бұл кейіпкерлер біртекті емес еді. Мұнда орыстар, украиндар, қазақтар, қырғыздар бір мықты отбасы ретінде соғысып, халықтар достығына дәнекерленген біздің көпұлтты мемлекетімізді білдірді. Сондықтан Дубосеково ескерткіші-бұл қайтыс болған ұлдарының қанымен бекітілген халықтардың ұлы достығына арналған ескерткіш. Соғыс батырларының өшпес ерлігі, олардың есімдері өлмес! [1; 211].

«Соғыс туралы жиі айтатын болсақ, - деп жазады ол, - көп нәрсені әшкерелейді, бірақ мен Төлеген мен басқа да ержүрек жандарды тіпті көркем әдебиеттің тұспалымен қорлағым келмейді. Мен реляциялардың парақтары Төлегеннің өзі сияқты жас және солдат сияқты таза болғанын қалаймын».

Ержүрек саясаткер Мәлік Ғабдуллин, қазіргі Кеңес Одағының Батыры, Төлегеннің жауынгерлік ерліктерін дәптеріне мұқият енгізеді. 2 ақпанда ол шабуылға шығып, 15 жау әскерін жойып, қатардағы Баталовпен бірге он солдат пен үш неміс офицерін тұтқындады. 6 ақпанда ол жаудың 12 сарбазын автоматты отпен жойып жіберді, қарсы шабуыл кезінде ол бірінші болып жауға шабуыл жасап, басқа жауынгерлерді алып кетті. Шайқастардың бірінде жараланған Төлеген неміс офицерімен бірге ұстап, басына бөксесін тигізіп, оны өлтіріп, өзі қайтыс болды.

Момышұлының жазбаларында тірі портреттер көп. Өмірдегідей, олар бір-біріне ұқсамайды, бірақ олардың әрекеттерінен кеңес жауынгерінің бейнесі, аты аңызға айналған Панфилов дивизиясының бөлімдері әр түрлі болған ерлік қалыптасады. Бұл офицерлер: Карпов, Курганов, Кирсанов, Танков, Рахимов, Исламгулов, Мамонов; саяси қызметкерлер: Гусев, Мұхамедияров, Толстуннов, Бозжанов, Ғабдуллин.

Соғысқа халықтардың ең жақсы дәстүрлері де әсер етті. «Ананың бұйрығы» әңгімесінде Бауыржан осындай оқиғаны келтіреді. Полк ауыр тең емес күрес жүргізеді. Қиын сәтте батальон командирі Исламқұлов Момышұлы полкінің командиріне барып, шегінуге рұқсат сұрайды, өйткені жау жеңеді. Бұған Бауыржан қазақ мақалымен жауап береді: «қоянды қамыс өлтіреді, ал жігітті намыс өлтіреді, — Міне, менің бұйрығым осы».

«Біз өлімге қарсы тұрамыз», - деп жауап береді Исламқұлов. Олар қарсыласты. Кейіннен ол бұл сөз оған анасының ақталған сұр шашының бұйрығы сияқты көрінетінін түсіндірді.

Жазбада Бауыржан батальонның қоршауға қалай түскенін және ұйымдасқан түрде өзіне қалай кіргенін сипаттайды. Соғыс жылдарында ерікті командирлер үлкен бөлімшелерді ұйымдасқан түрде шығарды. Осылайша, Болтиннің басшылығымен атқыштар полкі шықты, ал генералдар Доватор мен Галицкий бүкіл бөлімшелерді құтқарды.

Шатасқан командирлер бөлімшелерді бөлімдерге шығаруды шешкен жағдайлар болды. Генерал Стариков пен дивизия комиссары жазбаларда аянышты көрінеді, олар бүкіл дивизияны таратып, шағын топпен қоршаудан шықты. Батальон жауынгерлерінің көз алдында Момышұлы кішкентай топтарға шығуды бұйыра отырып, өз әскери құрамасын хау қоршауынан аз ғана шығынмен алып шықты.

Бауыржан Момышұлы соғыс кезінде батальон командирінен дивизияға дейінгі жолдан өтті. Ол соғыс оқиғаларының ортасында болды, қиын жағдайларда маңызды шешімдер қабылдады, өмірін ғана емес, сонымен бірге жауынгерлердің тағдырына жауап берді, бұл оған жауынгерлік жағдай мен ұрыс панорамасының тірі бейнесін шынайы бейнелеуге мүмкіндік берді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Момышұлы Б. За нами Москва. – Алматы, 2009. – 496 с.
2. Момышұлы Б. Неисчезающий след. – Алматы, 2009.- 296 с.
3. Момышұлы Б. Ұшқан ұя. Алматы, 1988.- 286 б.

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ЖАҢА ЗАМАН КЕЗЕҢІ АЛАШТЫҚТАРДЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕ

Кошербаева С.А.

Ғылыми жетекші: т.ғ.к., профессор Өскембаев Қ.С.

Астана халықаралық университеті

janpeople3@gmail.com

Астана қ.

Кезінде «Алаш» көшбасшысы, ұлт ұстазы **Ахмет Байтұрсынұлы**: «Бүгінгі қоғам кешегі күннің бауырынан туады» деген екен. Шынында сақ дәуірінің «Алтын адамынан» бастап, бүгінгі Астанамызға дейінгі аралық тұтас бір ұлттың басып өткен тарихының көрінісі.

Тарих – өткен заманның жайынан хабар беріп, адамзаттың бүгінгі күнге қалай келгендігін және болашағын анықтауға анық құрал бола алады. Өзінің тарихын жоғалтқан, ұмытқан ел жолынан адасып, не істеп, не қойғанын білмейді. Сондай-ақ келешекте басына қандай күн туарына көзі жетпейді. Тарихтың мәні туралы **Әлихан Бөкейхан** өзінің «Қазақтың тарихы» мақаласында:

«Тарих не айтады? –десеңіз, оның айтатыны мынау: біздің бұрынғы бабаларымыздың кім екендігі; олардың дүниеде не істеп, не бітіргендігі; қандай қуаты барлығы, ол қуатты не орынға жұмсағандығы; істеп жүрген ісінің қайсысынан пайда, қайсысынан зарар көргендігі; бұрынғы бабаларымыздың досты-дұшпаны кім екендігі; не себептен бағы тайғандығы және соған ұқсас істердің барлығын тарих сөйлеп түсіндіріп тұрады.

Бұрынғы бабаларымыздың басынан кешкен жақсы-жаман қандай уақиға бар болса, оның бәрі де өткендегі бір істің нәтижесінен туған болады. Сол секілді, келешекте біздің басымызға түспек бір уақиға, осы күнде қылып жүрген ісіміздің нәтижесі болмақшы. Тарих оқысақ, оның сөзін оқысақ қандай істен нәтиже туатынын анық білетін боламыз: жақсы істен – жақсылық, жаман істен – жамандық туақшы. Бұрынғының «не ексең – соны орасың» деген сөзінің терең мағынасы осы»[1;363] – деп жазады.

Тарих ғылымының артықшылығы жайында **Қошмұхамбет Кеменгерұлы** өзінің «Қазақ тарихынан» атты еңбегінде былай суреттейді:

«Белгілі жол көрсетуден бұрын қазақ тұрмысына тарихи көз салу шарт. Өйткені қазіргі тұрмыстың шаруа, мәдени, рухани жағы болсын –өткен тұрмыстан қалып отырған мұра. Тарихи тексеруден екі мақсатқа қол жеткіземіз: 1) қандай шарттардың қазақты қазіргі күйге келтіргенін білеміз; 2) бұдан былай қазаққа қандай болудың қолайлығын білеміз»[2;11].

Міржақып Дулатұлының «Қазақ» газетіндегі «Тарихи жыл» атты жазбасында Отан тарихының жаңа заман кезеңін төмендегідей топтайды:

«Қазақ халқының өткен дәуіріне айналып қарасақ, түрлі тарихы зор оқиғалар, өзгерістер бастан кешіргенін көреміз:

- Қазақ-қалмақтың жауласқан заманы;

- Ақтабан шұбырынды;

- Ресейге бағынған шағымыз;

- Кенесары заманы;

- Қоқан заманы;

- 1868-ші жылғы жаңа заңның шығуы.

Бұлардың әр қайсысы өз тұсында толқынсыз өтпеген болса да, ала бұлттай бір тап ел жаман болса, Екіншісі аман болып, үш жүздің баласына шалығын тегіс тигізе алған емес»[3].

XX ғасырдың басында құрылған тұңғыш ұлттық республикамыздың өзінен алдыңғы болған оқиғаларды Міржақып Дулатұлы кезеңдеп бергеніндей Алаш зиялыларының жазбалары арқылы шолып өткеніміз жөн.

Қазақ хандығы құрылғаннан бастап, мемлекеттің іргесін бекітіп, халықты біріктіру үшін қанды ұрыстар мен шайқастарды бастан кешірді. Жаңа мәдени орталықтар мен қалаларды иелену мақсатында Шайбани әулеті, Моғол хандығы, Темуридтер империясы, Бұхар және Хиуамен соғысты. Ұлт тарихында қанды әріптермен жазылып, халық жадында қайғы-қасіретпен есте қалған тарихи кезең – жоңғар-қалмақ шапқыншылығы